

KOZIELSK – niewielkie miasto w Rosji, w obwodzie kałuskim (ok. 20 tys. mieszkańców). Jego dzieje sięgają XII w. Do historii przeszła bohaterska obrona Kozielska przed najazdem Batu-Chana w 1238 r.; w latach 1446–1494 należał do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Najcenniejszym zabytkiem Kozielska jest monaster prawosławny, Pustelnia Optyńska, który w XIX w. zdobył sławę jako główny ośrodek religijny Rosji. Tworzyli go mnisi eremici, zwani starcami, cieszący się niezwykłym autorytetem duchowym. Przybywało tam wielu ludzi szukających spokoju wewnętrznego, także sławnych, takich jak Lew Tołstoj, Władimir Sołowjow czy Fiodor Dostojewski. Zespół składa się z dwóch części – monasteru i oddalonego o kilkaset metrów tzw. skitu (eremu). W 1923 r. bolszewicy przejęli cały obiekt, zamieniając główną cerkiew (jedną z sześciu) w tartak, a skit – w dom wypoczynkowy NKWD. W monasterze oraz na terenie skitu przebywali w latach 1939–1940 polscy oficerowie wzięci do niewoli we wrześniu 1939 r., którzy zostali zamordowani i pogrzebani w Katyniu wiosną 1940 r. W późniejszym okresie więziono tam polskich żołnierzy aresztowanych przez NKWD po zajęciu przez ZSRS krajów bałtyckich. W 1987 r. władze zwróciły Pustelnię Optyńską Rosyjskiemu Kościołowi Prawosławnemu.

STAROBIELSK – niewielkie miasto we wschodniej Ukrainie w obwodzie ługańskim (ok. 20 tys. mieszkańców). Jego historia sięga przełomu XVI i XVII w., kiedy powstał tam gród warowny. Po zamordowaniu przez cara Borysa Godunowa fundatora i budowniczego miasta, wojewody Bohdana Bielskiego, osada opustoszała i dopiero z końcem XVIII w. rozwinęła się w znaczący ośrodek handlu zbożem. Prawa miejskie otrzymała w 1797 r. W budynku prawosławnego monasteru żeńskiego, zlikwidowanego po przejściu władzy przez bolszewików w 1917 r., urządzono w latach 1939–1940 obóz dla części polskich oficerów; pozostałych uwięziono przy ulicy Wołodarskiego (umieszczono tam m.in. ośmiu generałów). Wszyscy jeńcy zostali wymordowani przez NKWD w Charkowie, a ich zwłoki zasypano ziemią w dołach za miastem, w okolicy Piatichatek. Obecnie trwa remont zwróconego prawosławnym mniszkom monasteru. Na murze klasztornym od strony ulicy Kirowa znajduje się tablica upamiętniająca los polskich żołnierzy.

OSTASZKÓW – niewielkie miasto w Rosji, w obwodzie twerskim (ok. 20 tys. mieszkańców). Powstało w 1587 r.; prawa miejskie otrzymało w 1770 r. Leży nad malowniczym jeziorem Seliger z wysepką Stołbnyj, na której w okresie od XVII do XIX w. zbudowano duży kompleks klasztorny, tzw. Nilową Pustynię. W tym najważniejszym centrum pielgrzymkowym Rosji rozkwitał kult prawosławnego pustelnika, świętego Nila, założyciela pustelni w XVI w. Przez kilka wieków na wyspę pielgrzymowały tysiące pątników. Krótko po przejściu władzy przez bolszewików monaster zamknięto, część mnichów wymordowano, a pozostałych wysiedlono. W 1927 r. w budynkach poklasztornych zorganizowano ośrodek pracy dla nieletnich przestępców. W latach 1939–1940 NKWD urządziło tam obóz dla pol-

skich jeńców wojennych, którzy pracowali przymusowo m.in. przy budowie nasypu łączącego wyspę z brzegiem jeziora. Wszyscy zostali zamordowani w Twerze (wówczas Kalininie), a ich zwłoki zakopano w Miednoje. Dziś w Ostaszkwie znów znajduje się klasztor, który jest remontowany, a na bramie wejściowej do niego wmurowane są dwie tablice upamiętniające pobyt Polaków w obozie. Jedna z odbudowywanych kaplic jest poświęcona Matce Boskiej Częstochowskiej i znajduje się w niej kopia cudownego obrazu, którą w 2009 r. polscy paulini podarowali mnichom z Nilowej Pustyni.

KATYŃ – wieś położona nad Dnieprem, 18 km na zachód od Smoleńska. W czasach czystek stalinowskich w pobliskim lesie znajdował się ośrodek wypoczynkowy NKWD, w którym dokonywano masowych egzekucji. Według oficjalnych danych rosyjskich, w zbiorowych mogiłach pogrzebano tam około 10 tys. osób. Wiosną 1940 r. w Katyniu wymordowano 4421 polskich oficerów, a ich zwłoki zakopano w dołach. Dopiero w 1995 r., po długich negocjacjach strony polskiej z władzami ZSRS, a potem Federacji Rosyjskiej, uzgodniono, że w Katyniu zostanie zbudowany polski cmentarz wojenny. W 1996 r. wyłoniono w drodze konkursu wspólny projekt trzech cmentarzy – w Katyniu, w Piatichatkach pod Charkowem i w Miednoje – opracowany przez zespół pod kierunkiem Zdzisława Pidka i Andrzeja Sołygi. Cmentarz katyński, otwarty 28 lipca 2000 r., składa się z dwóch części – Polskiego Cmentarza Wojennego i nekropolii rosyjskiej. Przed całością kompleksu zlokalizowano budynki administracyjne oraz izbę pamięci. Zasadnicze założenia architektoniczne części polskiej są takie same, jak w Charkowie-Piatichatkach oraz w Miednoje. U wejścia wznoszą się stupy z polskimi orłami wojskowymi, za którymi od 1988 r. stoi drewniany krzyż podarowany przez prymasa Polski kard. Józefa Glempa. Miejsce pochówku ma kształt kurhanu otoczonego murem z żeliwnymi epitafiami wszystkich zamordowanych. W głębi cmentarza widnieje wielka ściana-brama, zapisana nazwiskami zabitych. Wysoki krzyż w świetle otwartej bramy potwierdza obietnicę zwycięstwa prawdy. Przed bramą od strony nadchodzących znajduje się ołtarz oraz tablica informująca o okolicznościach zbrodni. Bramę, krzyż oraz ołtarz wykonano z żeliwa. W zagłębieniu wykopanym u stóp bramy spoczywa Dzwon Katyński z wyrytymi słowami pieśni Bogurodzica i nazwą „Katyń”. Sześć zbiorowych mogił ze szczątkami oficerów pokryto żeliwnymi płytami. Ciała dwóch zidentyfikowanych generałów, Bronisława Bohaterewicza i Mieczysława Smorawińskiego, złożono w osobnych grobach. Naprzeciw ścianie-bramy usytuowane są tablice z symbolami chrześcijaństwa, judaizmu oraz islamu – religii, których wyznawcy spoczęli w ziemi katyńskiej.

CHARKÓW – drugie co do wielkości miasto Ukrainy (ok. 1,5 mln mieszkańców), jeden z jej najważniejszych ośrodków przemysłowych i kulturalno-naukowych. Cmentarz charkowski, otwarty 17 czerwca 2000 r., rozciąga się po prawej stronie szosy Charków-Bielgorod, przed Piatichatkami. Jego założenie architektoniczne powtarza najważniejsze elementy z Katynia. Do nekropolii prowa-

dzi aleja. Po prawej stronie wejścia widać krzyż i stelę z wykutymi słowami wiersza Adama Asnyka Szkoła kwiatów, które więdną w ustroni... Przed bramą umieszczono obeliski z godłami państwami Polski i Ukrainy, a także symbole chrześcijaństwa, judaizmu oraz islamu. Po obu stronach tzw. czarnej drogi, którą NKWD przywoziło zwłoki, znajduje się 75 grobów masowych – w 15 z nich spoczywają Polacy, a w 60 – ofiary innych narodowości. Na wszystkich mogiłach, pokrytych czarnymi kostkami bazaltowymi, stoją krzyże rzymskokatolickie i prawosławne. Po obu stronach alei umieszczono niski postument z 3820 tabliczkami epitafijnymi zamordowanych żołnierzy. Droge zamyka ołtarz oraz ustawione za nim dwa skrzydła żeliwnej ściany-bramy z nazwiskami ofiar. Obydwie części ściany łączy krzyż, zaś pod nim, poniżej poziomu ziemi, złożono Dzwon Katyński ze słowami hymnu Bogurodzica.

MIEDNOJE – wieś położona ok. 30 km na północ od Tweru (Kalinina). W lesie znajdował się teren wypoczynkowy NKWD, gdzie za czasów czystek stalinowskich grzebano tysiące ofiar. Spoczywają tu szczątki 6311 obywateli II Rzeczypospolitej. Polski Cmentarz Wojenny w Miednoje, otwarty 2 września 2000 r., zajmuje 2,3 ha dawnego terenu NKWD. Na obszarze 1,7 ha znajduje się 25 zbiorowych mogił Polaków z krzyżami. Na wprost bramy znajduje się ołtarz oraz żeliwna ściana-brama z nazwiskami ofiar. Na prawo od bramy biegnie aleja, wzdłuż której ciągnie się szereg tabliczek z imieniem, nazwiskiem, datą urodzenia i innymi informacjami dotyczącymi każdego z zamordowanych oraz tym samym rokiem śmierci: 1940. Epitafia w Miednoje umieszczono na niskim betonowym postumencie. Za polskim cmentarzem rozpościera się las, gdzie od 1936 r. grzebano ofiary terroru komunistycznego. Nie ma tam grobów – jedynie na sosnach i brzozech widnieją zdjęcia, tabliczki i kartki przynieszone przez rodziny zamordowanych oraz zaginionych. Szacuje się, że na tym wielkim miejscu kaźni pochowano ok. 150 tys. osób. W Miednoje działa muzeum ofiar komunizmu.

BYKOWNIA – dawniej wioska, od 1923 r. w granicach Kijowa. Polski Cmentarz Wojenny w Kijowie-Bykowni znajduje się w lesie, gdzie NKWD grzebało ciała ofiar masowych mordów z lat 1937–1941. Liczbę zakopanych tam zwłok szacuje się ok. 150 tys. Na cmentarzu otworzonym 21 września 2012 r. spoczywa co najmniej 1980 osób z listy ukraińskiej. Zbudowany jest szarego granitu, a jego założenia są zgodne z wcześniej powstałymi trzema cmentarzami katyńskimi. Wejście tworzą dwa wysokie kamienne pylony z orłami; w centralnym miejscu znajduje się ściana z wykutymi nazwiskami 3435 ofiar z listy ukraińskiej, na środku bramy – krzyż, a przed nią czarny granitowy ołtarz. Zbiorowa mogiła ze szczątkami polskich ofiar tworzy kurhan, na którym spoczywa duży płaski krzyż. Obok umieszczono dzwon otoczony czterema granitowymi stelami z krzyżem łacińskim i prawosławnym, gwiazdą Dawida oraz półksiężycem. Całość jest otoczona kamienną alejką, wzdłuż której ułożono 3435 tabliczek – są to epitafia ofiar.

